

Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

**A CSATORNA-SZIGETEK FENNTARTHATÓSÁGI KIHÍVÁSAI ÉS
GAZDASÁGI-POLITIKAI VÁLASZKÍSÉRLETEI**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Zádori Iván

Témavezető:
Dr. Hajdú Zoltán

Pécs

2009

1. A témaválasztás indoklása

Csatorna-szigetek? Guernsey és Jersey? Az 1990-es évek közepéig még csak hírből sem ismertem e két szigetet, egészen addig, amíg az akkor középiskolás öcsém egy megpályázott és elnyert Soros-ösztöndíjjal Guernsey szigetére nem került az Elizabeth College ódon falai közé. Az első információk és beszámolók tőle származtak a számomra addig ismeretlen, Anglia és Franciaország között elhelyezkedő szigetekről. Hittük is, és nem is az érdekes történeteket, különös meséket a szigetek sajátos világáról, az ott élő emberekről, a szokásokról és hagyományokról. Arról a helyről, ahol az angol korona képviselője Guernsey parlamentjében alacsonyabban ül, mint a kormányzó, ezzel is kifejezve Anglia „másodlagos” szerepét a rendszerben; a szigetlakókról, akik a mai napig büszkék normann hagyományaikra és arra a Hódító Vilmosra, aki Normandia hercegeként, és nem utolsósorban a Normandiához tartozó Csatorna-szigetek uraként hódította meg 1066-ban Angliát; arról a helyről, ahol még a 20. század elején is voltak boszorkányperek; arról a helyről, ahol az Elizabeth College-ban a diákigazgató az egyetlen, aki tisztségénél fogva viselhet szakállt, és az ősi házirend értelmében nem csak arra jogosult, hogy lóval menjen iskolába, hanem arra is, hogy lovát a tanárok lovai közé kösse. Arról a helyről, ahol jól megférnek egymással a különböző korok emlékei, a francia és angol hagyományok, a német megszállás idejéből maradt ágyútoronyok, betonbunkerek, az ódon középkori erődítmények és világítótornyok, vagy a történelem előtti dolmenek és a gótikus katedrálisok, ahol mindenfelé ott hevernek a különböző korok emlékei, a pattintott kőszerszámoktól kezdve a 17. századi cserép pipaszárákig vagy a Viktória-korabeli kék-fehér porcelántöredékekig. Arról a helyről, ahol a szigetlakók jóléte és jóléte nem csupán papíron létezik, és mindenki számára reális lehetőség nyílik a kiegyensúlyozott, élhető életre.

A Csatorna-szigetek Normandia partjai előtt helyezkednek el.¹ Területükön két kormányzóság található, a 91.000 fő lakossággal rendelkező és 116 négyzetkilométer területű Jersey és a hozzá kapcsolódó kisebb szigetek, illetve a 65.000 fős, 65 négyzetkilométer területű Guernsey Kormányzóság a hozzá tartozó Alderney, Sark, Herm, Jethou szigetével és néhány kisebb szigettel együtt.² A szigetek az Egyesült Királysághoz kizárólag az angol koronán keresztül kapcsolódnak, a mindenkori angol uralkodó egyben Normandia hercegi címét is viseli. Az Egyesült Királyság kormánya csupán a védelemért és külkapcsolatokért felelős, minden egyéb ügy, beleértve az adórendszert is a kormányzóságok hatáskörébe tartozik. A szigetek nem tagjai az Európai Uniónak és nem is társult tagjai. A szigeteknek csupán korlátozott, speciális kapcsolata van az EU-val, amit az Egyesült Királyság csatlakozását deklaráló 1972-es törvénye szabályoz.³ Ezen rendelkezések szerint a szigetek részei az EU vámterületének, a közösségi vámtarifák, adóterhek és egyéb mezőgazdasági importkvóták szabályozzák a kereskedelmet abban az esetben, ha EU-n kívüli országról van szó és a tagországokkal a szabad kereskedelem, áruk és szolgáltatások szabad áramlása valósul meg. Más szabályozás nem vonatkozik kötelező jelleggel a szigetekre.

Látogatásaim során személyesen is bepillantást nyerhettem ebbe a különös világba, és az ott szerzett élmények hatására egyre fokozottabban kezdett érdekelni az, hogy egészen pontosan milyen folyamatok húzódnak meg e különleges terület jelenlegi helyzetének

¹ Az Angliát és Franciaországot elválasztó 563 kilométer hosszú „csatorna” franciául La Manche, angolul pedig az English Channel elnevezést viseli. Az értekezésben e terület megnevezésére az angol English Channel fordítását, az Angol Csatornát, illetve röviden Csatornát használok, hasonlóan a munka fő témáját képező Angol Csatorna-szigetek, illetve röviden Csatorna-szigetek elnevezéséhez. Az angolban egyébként elsősorban az English Channel Islands formát használják, megkülönböztetve e szigeteket a Dél-Kalifornia partjainál elhelyezkedő, szintén Channel Islands nevet viselő szigetcsoporttól, míg a magyar nyelvben a szigetek elnevezésére inkább a Csatorna-szigetek forma terjedt el.

² CIA The World Factbook 2007

³ Protocol 3, the United Kingdom's Act of Accession to the European Community in 1972

hátterében, hiszen a Csatorna-szigetek gazdasági folyamatainak mélyebb elemzése nélkül e jól teljesítő kis szigetgazdaságokról leginkább az adóparadicsom-jelleg, az offshore cégek, az adóelkerülés, vagy éppen a zavaros és követhetetlen pénzügyi tranzakciók juthatnak eszünkbe. Érdekes kérdés lehet azonban, hogy egyértelműen negatívnak minősíthető gazdasági jelenségekről van-e szó, vagy csupán arról, hogy az említett szigetgazdaságok az adott gazdasági, társadalmi, politikai kereteket és e fennálló keretfeltételek esetleges kikapuit kihasználva próbálják meg helyzetüket optimalizálni? Milyen stratégiák figyelhetők meg és különíthetők el a Csatorna-szigetek és más szigetek tekintetében? Mi a helyzet azokkal a szigetekkel, amelyek nem tekinthetők igazán sikeresnek? Van-e univerzális, mindenki számára követendő útja e szigetgazdaságok működésének, fenntarthatóságának?

Szigetgazdaságok vizsgálatával kapcsolatos kutatások a múlt század második felétől kezdve jelennek meg a közgazdaságtanban: a csendes-óceáni, korábban gyarmati fennhatóság alatti szigetek gazdasági, fenntarthatósági, versenyképességi kérdéseinek vizsgálata alapvetően e területek függetlenségének, illetve korábbi, megváltozott politikai státuszuk gazdasági, társadalmi következményeinek kutatásával függ össze, majd az elemzések fokozatosan kiterjednek a világ más szigeteire és szigetszerű területeire is. A szigetgazdaságok fenntarthatóságával kapcsolatos szakirodalomban a tradicionális, „modernizáció előtti” periódust vizsgálva a kritikus trendek és negatív visszacsatolások hatására létrejöhetnek hosszabb távon is működő adaptációs minták, egyes esetekben passzív, más esetekben aktív kapcsolatrendszert kialakítva a szigeteket körbeölelő tenger „használatával” kapcsolatban, de amíg a szigetszerűségből fakadó földrajzi jellemzők az izoláció, a történelmi folyamatok viszont a kapcsolatok irányába mutatnak.⁴ Később azonban a tradicionális szigetgazdaságok esetében a nemzetközi kereskedelembe történő bekapcsolódás jelenik meg egyre hangsúlyosabban, ahol e kapcsolatokat olyan nemzetközi cserearányok határozzák meg, amelyre az esetek többségében komoly befolyással az egyes szigetek nem bírnak.⁵ Ha viszont az új diverzifikációs lehetőségek dominánssá válásával az adott szigetgazdaságok tevékenysége túlságosan specializálttá válik, az erőforrások kimerülése komoly katasztrófát okozhat. Több tanulmány mutat rá arra is, hogy az erőforrások kimerülése miatt lehetséges megoldásként a korábbi, többé-kevésbé önálló rendszerhez való visszatérés is előfordul, de ugyanakkor az elemzések arra is rámutatnak, hogy a gazdaság teljesítménye a nemzetközi kereskedelembe történő bekapcsolódás előtti teljesítménynél kevesebbet produkál, elsősorban a korábbi tudás, képességek, termelési módszerek elvesztésének, illetve elhalványulásának köszönhetően.⁶ A korábbi történelmi korokban az egyes szigetek földrajzi és természeti jellegzetességei, adottságai nagymértékben befolyásolták, hogy az egyes közösségek létre tudtak-e hozni hosszabb távon is működő, sajátos gazdasági-társadalmi rendszereket. Az egyes folyamatok logikája alapvetően napjainkban sem változott meg, a különbség leginkább abban nyilvánul meg, hogy a korábban hangsúlyosabb környezeti, földrajzi dimenziók mellett egyre erőteljesebben jelenik meg a gazdasági kihívások köre és a folyamatos versenyképesség biztosítása a globális keretek között.

2. A kutatás céljai

Kutatásom alapvető célja az volt, hogy a fenntarthatóság jellegzetes dimenzióit vizsgáljam a Csatorna-szigetek esetében. A fenntarthatóság „klasszikus”, gazdasági, társadalmi és környezeti dimenziói közül a munkában elsősorban a gazdasági kérdéskör kerül részletesebb feltérképezésre, ugyanakkor a három dimenzió között fennálló intenzív kapcsolat

⁴ Bertram, G. - Poirine, B. (2007), p. 325.

⁵ Kakazu, H. (1994), p. 23.

⁶ Kakazu, H. (1994), p. 39.

és kölcsönhatásrendszer miatt számos ponton nyilvánvalóan nem lehet megkerülni a társadalmi és környezeti kérdéseket sem. Válaszokat kerestem arra vonatkozóan, hogy milyen tényezők eredményeképpen lehetnek az egyes szigetgazdaságok hosszabb távon sikeresek és fenntarthatók, elkülöníthetők-e stratégiai irányok, és jellegzetes modellek, feltételezve azt, hogy az egyes szigetgazdaságok példái „kicsiben” segíthetnek megérteni a nagyobb léptékű folyamatokat és az előttünk álló gazdasági, társadalmi és ökológiai kihívásokat. Másrészt bármennyire is kicsinek és jelentéktelennek tűnik e kis szigetekkel történő foglalkozás, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a világ népességének közel 10%-a, 600 millió ember él szigeteken, a világ szárazföldi területeinek 7%-án, és ha a szigetek területéhez hozzávesszük a kapcsolódó területeket, gazdasági zónákat, akkor már a világ összterületének 1/6-ról beszélünk.⁷ A munka fő céljai a következő pontokban foglalhatók össze:

- *A kutatás első célja a hosszabb távú fenntarthatóság legfontosabb jellegzetességeinek vizsgálata szigetgazdaságok esetében.* Sokan cáfolják, hogy a fenntarthatóság, a fenntartható fejlődés megvalósítható, ugyanakkor több történelmi példa (amelyek egy része sziget-példa!) és napjainkban megfigyelhető gyakorlat mutat abba az irányba, hogy megszervezhető egy olyan erőforrás-használat, amely hosszabb távon működőképes lehet az egyes közösségek, adott esetben az egész emberiség számára. E folyamatos próbálgatások, kísérletek különösen szemléletesen követhetők nyomon szigetek példáin, ahol bizonyos esetekben lehetőség nyílik az egyes adaptációs minták történelmi periódusokon átívelő mozgásfolyamatainak elemzésére, az adott gazdasági-társadalmi rendszerek hosszabb távon történő fenntarthatóságának vagy éppen fenntarthatatlanságának vizsgálatára.
- *A kutatás második célja múltbeli és jelenlegi szigetpéldák alapján jellegzetes, tipikus fejlődési pályák, versenyképességi stratégiák elkülönítése.* A vizsgálatok alapján kiderül, hogy léteznek-e történelmi koroktól független, történelmi periódusokon átívelő jellegzetességek, stratégiák és elmozdulási irányok, megvizsgálva, hogy külső erőforrások bevonása nélkül is elképzelhető-e a hosszabb távú fenntarthatóság, illetve milyen jellegzetes elemei figyelhetők meg a szigetgazdaságok sikerességének? A sziget-példák és korábbi társadalmak vizsgálata természetesen alkalmatlan univerzális modellek és minden szituációban alkalmazható cselekvési tervek megfogalmazására, mivel két ugyanolyan szituáció nincs, de ugyanakkor egyes szigettársadalmak, közösségek sikerességének, hosszabb távon megfigyelhető fenntarthatóságának, versenyképességének vizsgálata mégis több olyan tanulsággal szolgálhat, amelyeket más gazdasági, társadalmi és környezeti feltételrendszer mellett is érdemes figyelembe venni.
- *A kutatás harmadik célja a web-alapú gazdaság, mint lehetséges diverzifikációs elmozdulás elemeinek feltárása.* A vizsgálatok alapján kiderül, hogy az egyes szigetgazdaságok milyen mértékben alkalmazkodtak az ezredforduló kihívásaihoz, megtörtént-e a digitális átállás és ténylegesen is ideális terepet biztosítanak-e az e-kereskedelemnek, valamint a web-alapú gazdaság egyéb formáinak.
- *A kutatás negyedik célja a sikeres európai szigetgazdaságok vázlatos bemutatásán túl a Csatorna-szigetek hosszú távon is működőképes példájának részletes elemzése.* Az utolsó kutatási cél keretében olyan jól működő példák feltérképezésére kerül sor, ahol a folyamatos kihívások és válaszok jól azonosíthatók, a válaszok összességében sikeresek, és a vizsgált szigetgazdaságok aktív szereplőként próbálják meg a sok tekintetben sajátos gazdasági, politikai, földrajzi helyzetüket kihasználni, optimalizálni. A sikeres adaptációk alapján az is kiderül, hogy tényleg érdemes-e a

⁷ Baldacchino, G. (2007), p.1.

„klasszikus” fenntarthatóságot napjaink szigetgazdaságai alapján vizsgálni, vagy a hosszabb távú fenntarthatóság csak külső erőforrások folyamatos bevonásával biztosítható.

Az első három kutatási cél esetében szigetgazdaságok és szigetpéldák általános elemzésén túl a munka fő témájául szolgáló Csatorna-szigetek esetében is vizsgálom a hosszabb távú fenntarthatóság legfontosabb kérdéseit, elkülönítve a lehetséges fejlődési pályákat, versenyképességi stratégiákat, valamint feltárom a web-alapú gazdaságnak, mint lehetséges diverzifikációs elmozdulásnak Guernsey és Jersey esetében is megfigyelhető jellegzetességeit.

3. Módszertan, hipotézisek

A munkában található szigetgazdaságok vizsgálatához és elemzéséhez, valamint az egyes modellek bemutatásához felhasznált statisztikai adatok nagy része a kanadai Prince Edward Island University gondozásában 2007-ben megjelent „A World of Islands. An Island Studies Reader” c. műben található, Geoff Bertram és Bernard Poirine által használt adatbázisból⁸ származik, kiegészítve a fent említett egyetemen az Institute of Island Studies kereteiben működő The Island Studies Jurisdiction Project⁹ interneten is elérhető statisztikáinak, az Internet World Stats¹⁰ adatbázisának, valamint a CIA World Factbook-nak¹¹ a vizsgált szigetekre vonatkozó adataival. Az európai szigetek és szigetrégiók adatai az Eurisles statisztikáiból és kiadványaiból¹² származnak, a Csatorna-szigetek tekintetében pedig a két kormányzóság által rendszeresen publikált jelentések, tanulmányok és adatok jelentenek részletes és naprakész információkat. Az elemzéseket egyes fejezetekben (7., 9. fejezet) színesítik és kiegészítik a Csatorna-szigetekkel kapcsolatos saját tapasztalatok és néhány esetben szigetlakóktól származó, ugyanakkor a másodlagos forrásokból is ellenőrizhető, alátámasztható közlések is. A korábban már vázolt kutatási célok eléréséhez a téma elsősorban angol nyelvű szakirodalmának elemző, értékelő feldolgozására kerül sor.

Az értekezés hipotézisei a következők:

- Az első hipotézis szerint az intenzívebb negatív visszacsatolási folyamatok miatt a fenntarthatósággal kapcsolatos kihívások és válaszok sokkal erőteljesebben figyelhetők meg szigetek esetében, mint egy kevésbé zárt gazdasági, társadalmi rendszerben.
- A második hipotézis szerint szigetek, így a Csatorna-szigetek gazdasági, társadalmi fenntarthatósága is – hasonlóan más gazdasági rendszerekhez – megfelelő erőforrás-gazdálkodással, hatékony adaptációval és a versenyképességi tényezők fenntartásával hosszabb távon megvalósítható.
- A harmadik hipotézis szerint a szigetgazdaságok stratégiáinak jelentős része a versenyképesség és rugalmasság folyamatos fenntartására, politikai, gazdasági kapcsolatok menedzselésére irányul, ahol e szigetek, hasonlóan a munkában részletesen is vizsgált Csatorna-szigetekhez, aktív résztvevői a gazdasági, politikai folyamatok menedzselésének.

⁸ Bertram, G. – Poirine, B. (2007)

⁹The Island Studies Jurisdiction Project, <http://utopia.cs.upei.ca/jurisdiction/>

¹⁰ Internet World Stats – Usage and Population Statistics <http://www.internetworldstats.com/index.html>

¹¹ CIA The World Factbook <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

¹² Off The Coast of Europe. Study undertaken by Eurisles on the initiative of the Islands Commission of CPMR, 2002

- Az negyedik hipotézis szerint a Csatorna-szigetek jelenlegi sikeressége és versenyképessége az Egyesült Királyság és a szigetek 1204 óta fennálló sajátos viszonyrendszerének sikeres menedzselésére vezethető vissza.

4. A munka felépítése, szerkezete

A doktori értekezés első része a szigetgazdaságok gazdasági-társadalmi kihívásaival és a kihívásokra adott sajátos válaszokkal, az egyes szigetgazdaságok gazdasági, társadalmi és környezeti fenntarthatóságával kapcsolatos stratégiáinak vizsgálatával foglalkozik, feltételezve azt, hogy a gazdasági, társadalmi és környezeti elemek változásaival kapcsolatos negatív visszacsatolások, kihívások, sikeres és sikertelen lépések, valamint adaptációs megoldások sokkal egyértelműbben és nagyobb intenzitással jelentkeznek, másrészt a vizsgált szituáció „léptéke” lehetővé teszi az egyes fenntarthatósági dimenziók jobb átláthatóságát, és szisztematikusabb vizsgálatát. A kérdések elemzéséhez elengedhetetlen a fenntarthatósággal kapcsolatos értelmezések, megfontolások és álláspontok rövid áttekintése (3. fejezet), valamint a szigetgazdaságok általános jellegzetességeinek, korábbi történeti példáinak vizsgálata (4. fejezet). E korábbi történeti korokból és a világ eltérő helyeiről származó példák felvázolása azért tekinthető mindenképpen indokoltnak, mert az egyes szituációk alapelemei és fenntarthatósági kérdései időtől és tértől függetlenül, korábban és napjainkban is, hasonló jellegzetességeket mutatnak. A munkában vizsgált példákban kitérünk, hogy az „első lépés” mindegyik vizsgált sziget esetében a rendelkezésre álló erőforrások drasztikus csökkenése, illetve felélése volt, melyet vagy sikerült kezelni és fenntartható gazdasági-társadalmi szituációt létrehozni, vagy nem voltak képesek menedzselni a felmerülő kritikus problémákat.

A korábbi történeti korok néhány kiragadott példája után az 5. fejezetben a szigetekkel kapcsolatos általános gazdasági megfontolásokat, közgazdasági értelmezéseket és elméleteket tekintem át. Az esetek többségében a szigetszerű területek hasonló problémákkal néznek szembe, a kevésbé gazdaságosnak tekinthető gazdasági tevékenységektől és méretgazdaságosságtól kezdve a külső kereskedelmi és politikai függőség különféle mértékéig, a magas szállítási és infrastrukturális költségeikig, és a természeti katasztrófákkal szembeni nagyobb sebezhetőségig, vagy éppen a rendelkezésre álló erőforrások szűkösségéig. A témával kapcsolatos közgazdasági elméleti modelleket vizsgálva nyomon követhető a sziget jelleg és sziget-szerűség egyszerű „problémaként” történő megközelítése: ezek az elemzések elsősorban a külső függést, az adott szituációk fenntarthatatlanságát, sérülékenységét emelik ki („vulnerability”), míg a tanulmányok másik része arra próbál rávilágítani, hogy e fenntarthatatlan, sok esetben gazdasági és politikai szempontból előnytelennek tűnő függő szituációkat is lehet megfelelően menedzselni és kedvező gazdasági, társadalmi helyzetet létrehozni (MIRAB, PROFIT, és SITE modellek).

A doktori értekezés 5. fejezetében részletesen is ismertetett 3 szigetmodell-típust (MIRAB, PROFIT, és SITE modellek) tovább finomítva, a szigetgazdaságokkal foglalkozó közgazdászok további kategóriákkal szolgálnak – ebből a sorból érdemes kiemelni Geoff Bertram és Bernard Poirine¹³ szigetkategorizációját, melyek a korábban vázolt csoportokat tovább finomítva a „fejlődés” lehetséges fázisait körvonalazzák. A szerzőpáros 68 szigetgazdaság fizetési mérleg adatait elemezve tesz kísérletet egy egyszerűsített jóléti index szerkesztésére, melyet a HDI index logikájának alapján az egy főre jutó GDP adatok és a születéskor várható átlagos élettartam mutatója segítségével konstruáltak. E fejezet részben az adatbázist az internet-használattal kapcsolatos adatokkal bővítettem ki. Az internet használata nyilvánvalóan összefügg az egyes gazdaságokban tapasztalható jólét szintjével és a kommunikációs rendszerek fejlettségi szintjével, ugyanakkor a felhasználói szint eleve feltételez bizonyos

¹³ A World of Islands. An Island Studies Reader. University of Prince Edward Island, 2007

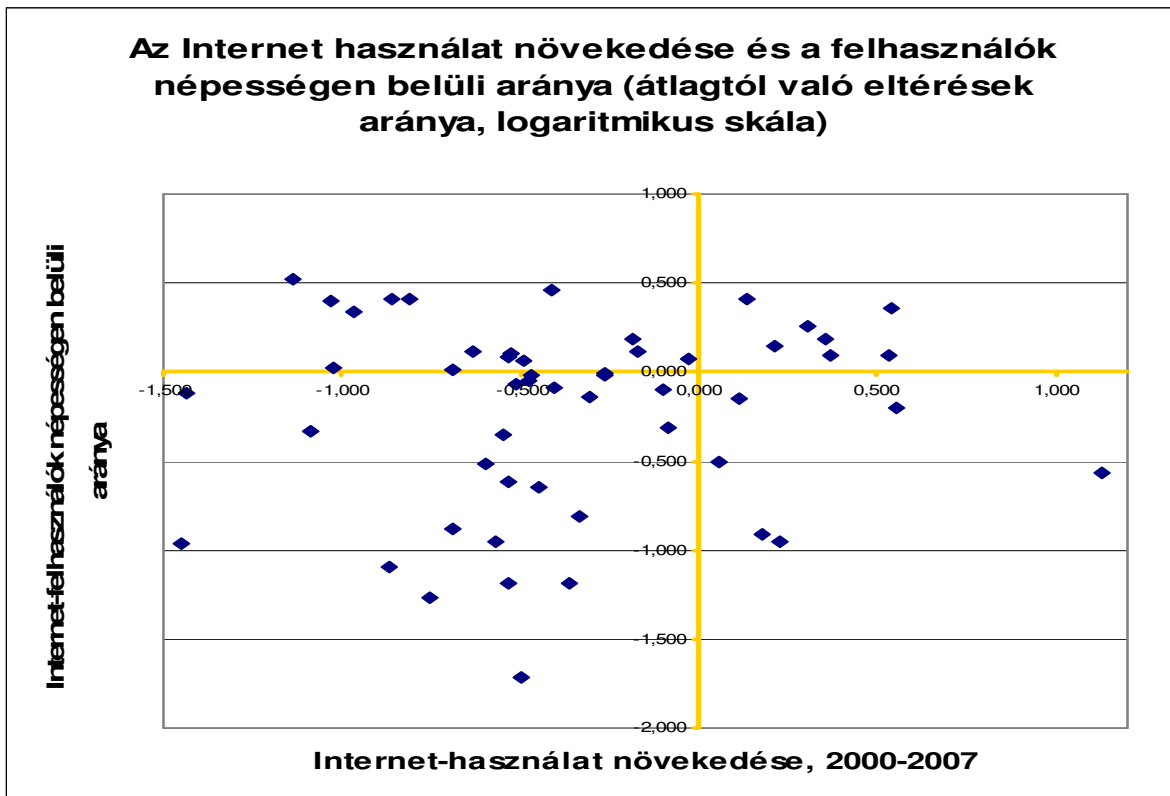
szintű olvasási, írási képességeket („elektronikus írástudás”), valamint iskolázottságot is. Az internet használatában rejlő hatalmas lehetőségek már jelenleg is fontos elemként jelennek meg egyes szigetekenél, ahol nem csak arról van szó, hogy az odalátogató turisták nyaralás közben is meg tudják nézni a levelezésüket, hanem az internet az elektronikus kereskedelembe történő bekapcsolódástól kezdve a domainnevek regisztrációjáig számtalan gazdaságilag is komoly jelentőségű tevékenységet generálhat. Az Internet World Stats – Usage and Population Statistics¹⁴ adatai segítségével kibővített adatbázis alapján több dimenzióban érdemes további vizsgálatokat folytatni:

- *Egyrészt az egyszerűsített jóléti index alapján tükröződő „sziget-sorrendet” érdemes összehasonlítani az internet-felhasználók népességén belüli aránya által generált új sorrenddel, megvizsgálva az esetleges hasonlóságokat és eltéréseket;*
- *Másrészt érdemes megvizsgálni azokat a szigeteket, ahol az elmúlt években (2000 és 2007 közötti időszak) a felhasználók száma dinamikusán változott, egyfajta új stratégiai orientációt feltételezve.*
- *Harmadrészt kísérletet lehet tenni egy új jóléti index létrehozására, az egyszerűsített jóléti index internetes adatokkal történő kibővítésére is.*

A két helyezési sorrend összevetéséből kitűnik, hogy a vizsgált szigetek esetében csaknem minden esetben hasonló sorrend figyelhető meg, ugyanakkor elgondolkodtató néhány olyan szigetgazdaság eredménye, ahol az egyszerűsített jóléti indexet tekintve a kedvezőtlen helyezés az internetes adatok alapján már sokkal jobb képet mutat. Mindkét esetben viszonylag jól szerepel például a Bermuda-szigetek, Izland, Falkland, Új-Zéland, a Feröer-szigetek, és Szingapúr; Grönland és Barbados esetén például meglepően jobbak az eredmények, és van néhány olyan sziget is, ahol a korábbi helyezés nem tekinthető túlságosan kedvezőnek, a népesség internet-ellátottsága viszont kifejezetten magas (például Dominika, Jamaica, Antigua és Barbuda, stb.), valamint néhány esetben viszont az új pozíció tekinthető kedvezőtlenebbnek (Amerikai Virgin-szigetek, Martinique, stb.). Az internet felhasználók népességén belüli aránya pedig néhány esetben egészen nagynak tekinthető, Új-Zéland esetében megközelíti a 75%-ot, Izland esetében pedig meghaladja a 85%-ot.

Az adatokat tovább elemezve érdemes még megnézni a vizsgált szigetgazdaságokban az internet-használat 2000 és 2007 közötti százalékos növekedése és az internet-felhasználók össznépséghöz viszonyított százalékos aránya közötti kapcsolatot, amely az egyes értékeknek a vizsgálatba bevont minták átlagától való eltéréseit figyelembe véve, a következőképpen néz ki:

¹⁴ <http://www.internetworldstats.com/index.html>

Forrás: Internet World Stats – Usage and Population Statistics alapján saját szerkesztés

Az internet-használat növekedési ütemét (alacsony/magas) és az internet-felhasználók népességen belüli arányát (alacsony/magas) vizsgálva az eredmények alapján 4 csoport különíthető el, melyeket a csoportokat követő táblázat mutat be szemléletesen:

1. **„E-paradicsom”**: ebben a csoportban azok a szigetgazdaságok találhatóak, ahol az internet-használat növekedési üteme alacsony, a felhasználók népességen belüli arányával párosulva (Izland, a Bermuda-szigetek, Guernsey, Szingapúr, Grönland, Új-Zéland, Amerikai Virgin-szigetek, Reunion, Bahama-szigetek, Aruba, Antigua és Barbuda, Új-Kaledónia, Málta, Ciprus). E csoportban azok a szigetek találhatóak, amelyek pénzügyi központként, adó-, és/vagy turistaparadicsomként eleve kedvező helyzetben vannak, és az „átállás” már megtörtént.
2. **„St@r”**: a második csoportban a növekedési ütem az átlaghoz képest nagyobb, egyes esetekben robbanásszerű, amely a felhasználók növekvő arányával párosul (St Lucia, Feröer-szigetek, Dominika, Guam, Jamaica, Martinique, Barbados), az internettel kapcsolatos gazdasági tevékenységek szélesebb köre figyelhető meg.
3. **„?”**: a harmadik kategóriában az átlagnál nagyobb növekedési ütem, ugyanakkor a népesség töredéke használja még a világhálót (Guadeloupe, Dominikai Köztársaság, Haiti, Fiji, Samoa, Comoros).
4. **„Lyukas háló”**: ebben a csoportban (Madagaszkár, Salamon-szigetek, Kuba, Srí Lanka, Kiribari, Vanutau, Tonga, Marshall-szigetek, Zöldfoki-szigetek, St Vincent és Grenadines, Sao Tome és Principe, Mikronézia, Trinidad és Tobago, Anguilla, Seychelles-szigetek, Bahrain, Grenada, Puerto Rico, Francia Polinézia, St Kitts és

Nevis, Mauritius, Pápua Új-Guinea, Kajmán-szigetek, Maldív-szigetek) a növekedési ütem és a felhasználók aránya is alacsony.

Az internet-használat növekedési üteme és az internet-felhasználók népességen belüli aránya alapján elkülöníthető csoportok

	Alacsony növekedési ütem	Magas növekedési ütem
Magas internet-ellátottság	E-paradicsom	St@r
Alacsony internet-ellátottság	Lyukas háló	?

Internet World Stats – Usage and Population Statistics alapján saját szerkesztés

A fenti kategóriák jól mutatják, hogy egyes szigeteken az új területre történő átállás és az internet térhódítása viszonylag gyorsan megtörtént, bizonyos esetekben új diverzifikációs lökést adva a gazdaságnak, más területeken azonban az „elektronikus felzárkózás” még várat magára. A későbbiekben természetesen több szigetgazdaság adatainak vizsgálatával tovább lehet árnyalni a képet a korábban vázolt képet.

Végül az internet-felhasználók arányával érdemes lehet kibővíteni az egyszerűsített jóléti indexet, a korábbi index esetében is alkalmazott UNDP Human Development Index számítási módját¹⁵ alkalmazva az új, komplex index esetében is. A HDI „megszokott” kategóriái közül a GDP, és a születéskor várható átlagos várható élettartam indexe az új indexben is szerepel, az oktatási index helyett viszont az internet-felhasználók népességen belüli aránya kerül be harmadik komponensként. Az új index és a korábbi index alapján körvonalazott stratégiai csoportok összevetéséből kitűnik, hogy az új index kedvező „helyezései” csaknem minden esetben hasonló sorrendet tükröznek. Az új index alapján a Csatorna-szigetek előkelő pozíciót mondhatnak magukénak, annak ellenére, hogy pl. csak az internetes adatokat figyelembe véve Jersey helyzete kevésbé tűnik annyira kedvezőnek.

A 6. és a 7. fejezetben a dolgozat fő témájául szolgáló Csatorna-szigetek elemzése következik. A fenntarthatóság gazdasági, társadalmi és környezeti elemei a Csatorna-szigeteken napjainkban tapasztalható jólét és a gazdasági-társadalmi stabilitás ellenére jelentős szerepet töltenek be Jersey és Guernsey tervezési folyamataiban. A szigetek gazdaságtörténete a sikeres adaptációk története, a 15-16. századtól kezdődik meg a tenger adta lehetőségek aktívabb használatával a szigetek bekapcsolódása a regionális és a nemzetközi kereskedelembe és a különféle gazdasági tevékenységekbe, a szigetlakók sikeresen használják ki az éppen aktuális világgazdasági trendeket, fenntartva a speciális alkotmányos kapcsolatot, amely 1204-től biztosítja a szigetek „in and out” státuszát, előnyeivel és hátrányaival együtt. E kapcsolatrendszerben azonban a szigetek nem alárendelt szerepkörben, hanem kvázi egyenrangú félként próbálták kihozni az adott gazdasági-politikai szituációból a lehető legjobbat. E folyamatok különösen a 16. századtól indulnak be látványosan, amikor a növekvő népesség ellátásából fakadó problémák és az adott kor gazdasági szükségleteinek megfeleltethető, rendelkezésre álló erőforrások kimerülése miatt egyre nagyobb diverzifikációs kényszer tapasztalható. A változó külső gazdasági kihívások és a piaci verseny időről időre újabb és újabb gazdasági tevékenységeket generálnak a

¹⁵ UNDP Human Development Report 2005 http://hdr.undp.org/en/media/HDR05_complete.pdf, p. 341., az oktatási index helyett az internet-felhasználók népességen belüli arányát alkalmazva

szigeteken, biztosítva a vizsgált szigetgazdaságok jólétét és gazdasági, társadalmi fenntarthatóságát, melyet az Angliával fennálló sajátos viszonyrendszer fenntartásával, de ugyanakkor számottevő külső segítség nélkül sikerül elérni. A II. világháború évei ugyanakkor rávilágítanak e rendszer sérülékenységre: a kereskedelmi kapcsolatok és a korlátozott importlehetőségek hiányában a korábbi népességszám és életminőség nem tartható fenn.

A II. világháborút követő években a kedvező gazdasági, politikai környezet, a viszonylagos függetlenség és nem utolsósorban a szigetek előnyös adórendszerének eredményeképpen a szigetek a PROFIT-modellt megvalósítva, komoly pénzügyi központokká, adóparadicsomokká váltak, ahol:

- A szigetlakók ténylegesen is „érintettek” és meghatározó alakítói, nem csupán passzív résztvevői a gazdasági-társadalmi folyamatoknak, a munkaerőpiaci folyamatoktól kezdve a népességszám kontrolljáig, vagy éppen az állampolgárságig (**P**eople considerations);
- A rendelkezésre álló, illetve a külvilág számára érdekes erőforrások hatékony menedzselése figyelhető meg (**R**esource management);
- A tengerentúli területekkel, az Egyesült Királysággal a történelmi előzményekből következő sajátos politikai kapcsolatoknak megfelelő viszonyrendszerből adódóan e kapcsolatok menedzselése intenzív, aktív formában figyelhető meg, „kreatív” diplomáciai megoldásokkal (**O**verseas engagement);
- A rendelkezésre álló sajátos erőforrásoknak, kiaknázható lehetőségeknek megfelelően ezen erőforrásokra és az általuk generált tevékenységekre történő specializáció jellemzi a gazdaságukat (**F**inance, insurance, taxation);
- Továbbá a megközelíthetőségi, elérhetőségi, szállítási lehetőségek kontrollja is megfigyelhető (**T**ransportation).

E sajátos pozíció fenntartása és versenyképességük megőrzése a múltban, és a jelenben is folyamatosan komoly kihívásként jelentkezik és a sikeres pénzügyi központi szerep mellett a gazdasági, társadalmi és ökológiai fenntarthatóság kérdései a 90-es évektől a szigetek hosszabb távú versenyképességét és a helyi lakosság jólétét figyelembe véve egyre komolyabb szerepet kapnak.

Ezen folyamatok részletes bemutatása előtt a 8. fejezetben – rövid kitekintésként – a Csatorna többi szigetének jellegzetességeit és az Európai Unió szigetrégióit, szigetekkel kapcsolatos álláspontját tekintem át. A Csatorna egyéb, angol és francia szigeteit (Scilly-szigetek, Ponant-szigetek, Wight-sziget) tekintve a 15-16. századtól megfigyelhető a kereskedelmi tevékenységekbe történő intenzívebb bekapcsolódás, majd a csempészettől elkezdve a hajóépítésig, vagy éppen a zöldség-, és virágtermelésig itt is megtalálhatók a Csatorna-szigetek egyes időszakokat jellemző tevékenységeihez hasonló válaszok. Ezen szigeteket is az alkalmazkodási kényszer nyomta folyamatosan a hasonló lehetőségek kiaknázásának irányába, ugyanakkor a többé-kevésbé megegyező földrajzi, gazdasági térben, nagyjából hasonló jellegű adottságokkal rendelkező szigetek az anyaországgal való sajátos autonómia és föderalisztikus kapcsolatrendszer nélkül korábban sem voltak, és jelenleg sincsenek abban a helyzetben, hogy a Csatorna-szigetekhez hasonló pályát futhassanak be.

Az uniós dokumentumok az európai szigetek és szigetrégiók jelentős részét alapvetően elmaradott, hátrányos, strukturális problémákkal küzdő területeknek tekintik, ahol leginkább a szigetek gazdaságának sérülékenysége tekinthető hangsúlyosnak. A 286 sziget jellegű

területre¹⁶ vonatkozó vizsgálat alapján néhány kivételtől eltekintve a szigetek gazdasági és szociális helyzete rosszabb azoknak az országoknak az átlagához képest, amelyekhez tartoznak.¹⁷ A vizsgált szigetek az egy főre jutó GDP általában alatta marad az országos átlagoknak, ugyanakkor nem minden terület helyzete tekinthető kedvezőtlennek, 2002-ben a 2004-es bővítés előtti 21 európai sziget-régió GDP-je 3 esetben haladta meg EU 15-ök átlag GDP-jét, méghozzá a Baleár-szigetek, Åland és Shetland esetében.¹⁸ A három jól teljesítő szigetrégió közül a Baleár-szigetek esetén a turizmusnak van kitüntetett szerepe, Shetland esetében az olaj, a halászati területek és a „web-gazdaság” jelentős, Åland esetében pedig az I. világháborút lezáró békeszerződések következtében kialakult sajátos gazdasági és politikai autonómiának köszönhető az önrendelkezés magasabb foka, melynek következtében a Finnországhoz tartozó, de meghatározó svéd lakossággal rendelkező szigetcsoport gazdasága jobban teljesít, elsősorban az önálló adórendszerének, valamint a hajóregisztrációs lehetőségeknek köszönhetően. Ugyanakkor az Európai Unió 21 sziget-régióján kívül léteznek olyan szigetek is, amelyek ugyan EU tagország „felségterületei”, de nem EU tagok. Ezen szigetek egy része, mint a Feröer-szigetek, a Csatorna-szigetek, vagy a Man-sziget földrajzilag Európához tartozik, másik, lényegesen nagyobb része pedig elsősorban Közép-, és Észak-Amerikában, valamint a Csendes-óceánon található, az európai anyaországokkal való kapcsolataikat pedig az esetek többségében sajátos föderalisztikus viszonyrendszer és az autonómia különböző fokai jellemzik.

A közösségi és nemzeti politikák támogatásával az elmúlt időszakban több program indult e hátrányos szigetszerű területek fenntartható – és sajátosságaikra alapozó – fejlődésének biztosítása érdekében. A gazdaságfejlesztési programok elsősorban a diverzifikációs lehetőségek támogatásával, és az alkalmazkodási képesség fokozásával kapcsolatosak, különösen olyan esetekben, ahol a gazdaság tipikusan egyszektoros, és természetesen itt is felbukkan a magyar területfejlesztési gyakorlatból is ismert „univerzális” megoldási lehetőségek köre, mint a fenntartható vidékfejlesztés, a turizmus, kis- és közép vállalkozások fejlesztése, a helyi gazdaság élénkítése, stb.

Hiba lenne azt állítani, hogy a jelenlegi gazdasági szituációból adódóan állandó hátrányoktól sújtott területeknek titulált szigetszerű területeket valamiféle „sorsszerűség” kényszeríti másodlagos szerepbe, lakosaikat pedig a tartós alulfejlettség állapotába. Európa állandó hátrányoktól sújtott régiói és autonómiával nem rendelkező szigetei számos esetben komoly hasznosítható előnyökkel rendelkeznek: ilyen a jelentős természeti erőforrások közelsége, a megújítható energiaforrások hasznosításának lehetősége, (tényleges) turisztikai vonzerejük, geostratégiai helyzetük, a tengeri útvonalak közelsége, vagy éppen az egyes szigetekeken található sajátos ökoszisztémák sokfélesége.

Az európai sikerpéldákat vizsgálva a földrajzilag, és az erőforrásokat tekintve meglehetősen eltérő jellegzetességeket mutató szigetek történetében az autonómia és a függőség közötti fokozatok sokasága figyelhető meg, de mindegyik esetben a kezdeti többé-kevésbé önellátás – hasonlóan a Csatorna-szigetekhez – elég hamar átvált a külső kereskedelmi kapcsolatok irányába, és kiemelt kérdésként merül fel, hogy az egyes periódusokat vizsgálva sikerül-e mozgósítható erőforrásokat, a külvilágot is “érdeklő” versenyképes elemeket találni, melyeket képesek kamatoztatni, ki tudják-e használni speciális pozícióikból fakadó előnyeiket, képesek-e menedzselni az anyaországokkal, háttérterületekkel

² Az Eurostat által a sziget meghatározásához alkalmazott öt ismérvtől a következő: a sziget területe legalább 1 km² legyen, a sziget és a szárazföld közötti távolság legalább 1 km, az állandó lakosok száma legalább 50 fő, a sziget és a szárazföld között nem lehet állandó kapcsolat, valamint az érintett szigeten nem található uniós ország fővárosa.

¹⁷ Analysis of the island regions and outermost regions of the EU (2003) Part I. The island regions and territories. http://www.ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/ilesrup/islands_part1_summary_en.pdf

¹⁸ Off The Coast of Europe Study undertaken by Eurisles on the initiative of the Islands Commission of CPMR, 2002

kapcsolatos viszonyrendszerüket, vagy nem? Az egyes válaszokra azonban sok esetben a nem tipikus szituációk, történelmi véletlenek is komoly hatással bírnak. A külvilági trendek időről időre átértékelik a jól bevált gazdasági aktivitásokat, komoly strukturális kihívások rendszeresen történő jelentkezése figyelhető meg, amelyek folyamatosan új irányok felé nyomják a vizsgált szigetgazdaságokat. A szigetek jelenlegi prosperitását megalapozó tevékenységek a vizsgált példák közül egy esetben, a Baleár-szigetek esetében jelentenek igazán kritikus, hosszabb távon kevésbé fenntartható gazdasági, társadalmi és nem utolsósorban ökológiai szituációt – ebben az esetben viszont jól látható, hogy az egyre nagyobb intenzitással jelentkező kihívások és negatív visszacsatolások hatására a szigetek irányítói megpróbálnak úrrá lenni a negatív trendeken és megpróbálják a jelenlegi helyzetet más, kedvezőbbnek tartott irányba elmozdítani, hatékony tervezéssel, programokkal, bizonyos esetekben pedig az eddig korlátozás nélküli gazdasági folyamatok kontrollálásával. A népességgel összefüggő problémák, az energia- és erőforrásgazdálkodás, a túlzott gazdasági specializáció, a természetes ökoszisztémákkal fenntartása, az egyes intézményrendszerek működtetése természetesen a többi esetben is nyomon követhető, de szépen látszik, hogy csak abban az esetben történnek meg lépések a kritikus, vagy kritikusként vélt helyzet megoldására, ahol a negatív visszacsatolások hatásai már érzékelhetők és a gazdasági, társadalmi és ökológiai rendszerekben már látható zavarokhoz vezetnek. Ugyanakkor a folyamatos törekvés a jelenlegi kedvező helyzet, jólét és prosperitás megőrzésére, feltételeinek fenntartására tett próbálkozások minden vizsgált szigetnél fontosak, egyes esetekben a túlspecializált gazdasági rendszerek diverzifikációjára való törekvéssel párhuzamosan.

A 9. fejezetben a Csatorna-szigetek jelenlegi gazdasági, társadalmi és környezeti kihívásait vizsgálom, ahol jelenleg elsősorban a magas népsűrűség okozta nyomás teszi szükségessé az egyes fenntarthatósági kérdések szisztematikusabb vizsgálatát és hatékony megoldási, kezelési lehetőségek, forgatókönyvek felvázolását. Az első lényeges kérdés, hogy a fenntarthatóság hogyan ragadható meg a vizsgált területeken, amelyek jelentős mértékben túlnépesedettek, erőforrásaikat tekintve számottevő mértékben külső tényezőkre utaltak, ugyanakkor az épített és természetes környezet közötti viszonylagos összhang megvan, a gazdaság működése kiegyensúlyozott és a lakosság életszínvonala is kifejezetten jónak mondható. A Csatorna-szigetek speciális, „elzárt” és erőforrások tekintetében korlátozott helyzetéből adódó, fenntartható fejlődéssel, és a fenntarthatóság gyakorlati megvalósulásával, valamint az ebből adódó különféle gazdasági, szociális, környezeti kérdések tervezésével, területi irányításával kapcsolatos problémák tehát sokkal fokozottabban jelentkeznek, mint általában a kontinentális területeken. A szigetek gyakorlatilag – ha tetszik, ha nem – rá vannak „kényszerítve” a fenntarthatósági kérdések figyelembe vételére és az ezzel kapcsolatos fejlesztési irányok, stratégiák kidolgozására. A szigetek gazdaságtörténetének korábbi áttekintéséből kitűnik, hogy az elmúlt évszázadokban számtalan olyan alkalmazkodási „kényszerhelyzet” figyelhető meg, ahol a hosszabb távú fenntarthatóság érdekében – bizonyos esetekben tudatosan, más szituációkban kevésbé strukturált módon – át kellett alakítani a korábbi gazdasági, társadalmi tevékenységeket. Ezen változásokat a piaci folyamatok, (világ)gazdasági trendek és szükségletek generálták, alapvetően sikeres formákat létrehozva. Napjainkban sincs másként, azonban a korábbi kevésbé tervezett adaptációs tevékenységek helyére az 1960-as évektől kezdve egyre inkább a szisztematikus tervezés lépett. A problémák és kritikus pontok egy részét különböző politikákkal, stratégiákkal és tervezéssel, az erőforrások és az Egyesült Királysággal fennálló sajátos viszonyrendszer menedzselésével próbálják meg kezelni, azonban több olyan terület is létezik, amelyre számottevő befolyással a Csatorna-szigetek nem bírnak, ilyen például a globális klímaváltozás, vagy a tengersizint emelkedésének kérdése.

Milyen területeken van tehát szükség fejlesztésre, és tervezésre a gazdasági, társadalmi és környezeti fenntarthatóság elérésének érdekében, és melyek azok a prioritások, amik

megjelennek a különféle stratégiai tervekben? A szigetstratégiákat és jelentéseket elemezve, a következő területek tekinthetők hangsúlyosnak:

- Gazdasági versenyképesség fenntartása, új kihívások;
- Népességszám-növekedés, népességszám-szabályozás, demográfiai trendek;
- Foglalkoztatás, oktatás;
- Infrastruktúra fejlesztése, zsúfoltság csökkentése;
- Víz-, hulladék- és energiagazdálkodás;
- Környezetvédelem, külső környezeti változások;
- Életminőség.

A Csatorna-szigetek fenntarthatósági kérdéseinek áttekintéséből kiderül, hogy a legfontosabb problémák és kritikus trendek azonosítása megtörtént, a felmerülő problémák egy része „belülről”, megfelelő politikákkal és stratégiákkal kezelhető, menedzselhető, ugyanakkor a külső trendek esetében is kiemelt jelentősége van a felkészülésnek és az alkalmazkodási képesség növelésének. A vizsgálatokból az is nyilvánvalóvá válik, hogy a szigetek nem passzív résztvevői a legtöbb folyamatnak, hanem az adott gazdasági, politikai helyzetet kiaknázva/kihasználva, megpróbálnak minél több előnyt kihozni a jelenlegi szituációból azért, hogy továbbra is biztosítani lehessen a jelenlegi magas életminőséget, a gazdasági prosperitást és a biztonságos környezeti feltételeket a szigetlakók számára. A jövőkép legfontosabb elemei Jersey szigetének 2006-2011 közötti időszakra vonatkozó stratégiai terve alapján¹⁹ a következő pontokban foglalhatók össze:

- Sikeres és versenyképes, környezeti szempontból is fenntartható gazdaság megvalósítása;
- Olyan támogató környezet létrehozása, ahol mindenki számára lehetőség nyílik a megfelelő életminőség elérésére;
- Társadalmi esélyegyenlőség elősegítése;
- Az épített és természetes környezet egyensúlyának fenntartása;
- Erős és elkötelezett helyi identitás megteremtése;
- Magas szintű és hatékony állami szolgáltatások biztosítása, ahol indokoltak.

A más esetekben kissé „meseszerűnek” tűnő elképzelések megvalósítására a Csatorna-szigetek esetében ténylegesen is van reális esély, amelynek elérése érdekében körvonalazódnak a közös elhatározáson alapuló fejlesztési irányok, távlati célok, a célok elérését szolgáló alternatívák, a rövidebb, hosszabb távú stratégiák, az ezek megvalósítását segítő programok, valamint a végrehajtáshoz szükséges finanszírozási, intézményfejlesztési elképzelések. A stratégia sikerének záloga, hogy minden érintett számára világosan nyomon követhető legyen, hogy a szigetek milyen irányba kívánnak fejlődni, és ennek érdekében mit tesznek a közeli, illetve távolabbi jövőben. A stratégiának azonban csak akkor lehet igazán „mozgósító” ereje, ha annak készítése során a helyi kormányzat figyelembe vette, ütköztette és összehangolta a lakosság, a civil szervezetek, a településen tevékenykedő vállalkozók, gazdálkodók, intézmények törekvéseit és javaslatait, fejlesztési elgondolásait. A stratégiáknak elsősorban az adott terület sajátos céljait kell szem előtt tartaniuk, de nem hagyhatják figyelmen kívül annak szűkebb, tágabb környezetét sem, így sokszor igazodniuk kell a nemzetközi környezet feltételeihez is. Az adott területek fenntarthatóságának lényegi funkciója lehet(ne), hogy azok az emberek, akik az adott területen élnek, e területet hogyan

¹⁹ States of Jersey Strategic Plan, 2006-2011

<http://www.gov.je/infoassetregister/reports/States%20Strategic%20Plan%202006%20to%202011.pdf>

képesek életünk során kellemesebbé, szebbé és jobbra élhetőbbé tenni, maguk és a következő generációk számára. Tehát a dolog nem csupán a gazdaság és vállalkozásfejlesztésből, vagy infrastrukturális beruházásokból kell, hogy álljon, hanem olyan cselekvő közösségekből, akik ténylegesen is akarnak és képesek tenni valamit az adott terület fejlődésének előmozdítása érdekében. Ehhez szükséges megteremteni a párbeszédet a kormányzat és a lakosság között, hogy tényleges, reális igények kerüljenek felvázolásra és ne megvalósíthatatlan jövőképek.

5. Az értekezés eredményei

A munkában vizsgált szigetpéldák alapján a szigetek esetében számos kérdésben az intenzívebben jelentkező negatív visszacsatolási folyamatok miatt a fenntarthatósággal kapcsolatos problémák és válaszok sokkal erőteljesebben figyelhetők meg, mint egy kevésbé zárt gazdasági, társadalmi rendszerben. Az időről időre felbukkanó alkalmazkodási kényszerhelyzetek sora, és e sajátos kényszerhelyzetekben történő problémakezelési próbálkozások nem tekinthetők sem meglepőnek, sem atipikusnak, sem különlegesnek, természetesen nem szigetszerű területeken is megfigyelhetők, a különbség csupán az egyes folyamatok intenzitásában tapasztalható, valamint a sziget-jellegű területeken a hosszabb távon eredményesnek, illetve kedvezőtlennek minősülő megoldási lehetőségek következményei is sokkal hatványozottabban jelentkeznek. A hangsúly alapvetően az egyre erőteljesebb negatív visszacsatolásokon van, nem arról van tehát szó, hogy a vizsgált szigetek ezen nyomás nélkül választanák az újabb és újabb diverzifikációs lehetőségeket, fejlődési pályákat, vagy éppen a társadalmi, környezeti kérdések fenntarthatóbb kezelését célzó lépéseket.

A vázolt modellek és példák ugyanakkor azt is megmutatták, hogy a szigetszerű területek gazdasági, társadalmi és környezeti fenntarthatósága hasonlóan más gazdasági rendszerekhez, megfelelő erőforrás-gazdálkodással, külső erőforrások bevonásával, hatékony adaptációval és a versenyképességi tényezők fenntartásával hosszabb távon is megvalósítható. A korábbi történeti korok példáival szemben viszont a korábban hangsúlyosabb környezeti, földrajzi dimenziók mellett egyre erőteljesebben jelentkezik a gazdasági fenntarthatósággal kapcsolatos kihívások köre és a folyamatos versenyképesség biztosítása a globális keretek között. E folyamatok megvalósítása jelenlegi világunkban elképzelhetetlen a külvilággal történő intenzív kapcsolatrendszerek fenntartása nélkül, de ez nem tekinthető csupán a szigetgazdaságok sajátosságának és jellegzetességének. Nyugodtan állíthatjuk, hogy kevés olyan területe van a világnak, amelyek pusztán csak saját rendelkezésre álló humán és nem humán erőforrásaira támaszkodva próbálja gazdasági, társadalmi és ökológiai rendszereit működtetni és hosszabb távon fenntartani.

Fontos azonban leszögezni, hogy nem létezik egy, univerzális modell a megfelelő, hosszú távú fenntarthatóságot biztosító stratégiára, nem csak a szigetgazdaságokat, hanem más gazdasági rendszereket tekintve sem. Az esetek többségében az adott térben és időben jól működő megoldások sem adaptálhatók minden esetben, de ugyanakkor a példák egyes elemei felhasználhatók, melyek közül a fenntarthatóság gondolatrendszerének elsajátítását és az egyes gazdasági, társadalmi és környezeti folyamatok szisztematikus, hosszabb távon történő nyomon követését szükséges kiemelni. A fenntarthatóság gondolatrendszerének elsajátítása leginkább arról kell(ene), hogy szóljon, hogy a gazdasági, társadalmi és ökológiai rendszerek közötti kapcsolatok működési szabályai, illetve az egyes tevékenységek okai és következményei minden érintettben, minden szinten tudatosuljanak, nyilvánvalóvá váljanak és befolyásolják az egyes döntéseket az adott területen. Az eredmény pedig természetesen az, hogy az érintettek jobban képesek alkalmazkodni a továbbiakban a komplex és gyorsan változó világhoz. A másik lényeges elem a gazdasági, társadalmi és környezeti folyamatok szisztematikus, átgondolt és rendszeres nyomon követése annak érdekében, hogy

rendelkezésre álljanak a megfelelő adatok a helyesnek tartott következtetések levonásához és a szükséges beavatkozásokhoz. Természetesen a szigetgazdaságok esetében más, nem sziget-jellegű területekhez hasonlóan semmi garancia nincs arra, hogy ezek a beavatkozások hosszú távon eredményesek lesznek, de megfelelő információkra épülő átgondolt stratégiai tervezéssel erre nagyobb az esély.

A dolgozatban részletesen is vizsgált Csatorna-szigetek a szigetgazdaságokat leíró modellvariációk közül a PROFIT-modellbe illeszthetők be, bizonyos SITE-elemekkel, ahol a szigetek nem passzív részesei, hanem aktív szereplői a gazdasági, politikai folyamatok menedzselésének. Míg a SITE-modell a 19. század második felétől válik hangsúlyossá, a PROFIT-modell egyes elemei, mint pl. a sajátos, időről időre átértékelődő gazdasági specializáció, a tengerentúli területekkel való különleges kapcsolatrendszer, vagy az aktív részvétel az egyes folyamatok kontrolljában és menedzselésében már a korábbi periódusokban is megfigyelhetők, és nem csupán a modern kor jellegzetességeinek minősíthetők. A vizsgált szigetek jelenlegi sikeressége és versenyképessége az Egyesült Királyság és a szigetek 1204 óta fennálló sajátos viszonyrendszerére vezethető vissza, ahol mindkét fél profitál a különleges státuszszabályok által fenntartott szituációból. Hasonlóan más, a dolgozatban megjelenő példához, a speciális földrajzi elhelyezkedés, a korábbi történelmi előzmények, és a sajátos, több esetben a különleges, nem tipikus gazdasági-társadalmi kapcsolatrendszerek és nem utolsósorban a történelmi véletlenek is jelentős mértékben meghatározzák a jelenlegi szituációt (hasonlóan az ún. prioritás törvényéhez), ugyanakkor az is megmutatkozik, hogy nem teljesen lehetetlen e viszonyrendszerek, adott esetben kedvezőtlen adottságok megváltoztatása (például a Man-sziget pénzügyi központtá válásának folyamata).

A szigetgazdaságok vizsgálatából az is kiderült, hogy a függetlenség és a mindenkifelett álló önkormányzatiság elve nem minden esetben működik annyira tökéletesen, az autonómia különböző fokain elhelyezkedő föderaliztikus szigetgazdaságok rendszerint jobban teljesítenek, mint a teljesen független társaik, ugyanakkor a teljesen alárendelt függő szerep és önállóság szinte teljes hiánya sem eredményez kedvező gazdasági teljesítményeket. További lényeges megállapítás, hogy abban az esetben, ha egy terület nem rendelkezik az adott gazdasági szituációban jól kiaknázzható erőforrásokkal, ez még nem jelenti azt, hogy ne lehetne találni diverzifikációs lehetőségeket és új elmozdulási irányokat, arról nem is beszélve, hogy a kevésbé produktívnak tekinthető segélyekre és támogatásokra épülő „rent-seeking” stratégiák is lehetnek célravezetőek, ha az ott élő népesség igényei többé-kevésbé kielégítést nyernek.

A Csatorna-szigetek és e szigetekhez hasonló jellegű pénzügyi központok felfutása az 1960-as évektől kezdődően indul meg, leegyszerűsítve a nemzetközi pénzügyi rendszerben bekövetkező változások hatására az onshore szabályozás elől „menekülő” onshore cégek offshore „kötnék ki”. Bár külső változásokra és az onshore szabályozásra a szigeteknek számottevő befolyása nincsen, számtalan olyan versenyképességi tényezővel rendelkezhetnek, amelyek a pénzügyi terület irányába történő elmozdulást nagymértékben elősegíthetik, és természetesen a külső szereplők számára is felértékelődhetnek a speciális státuszú szigetek, ahol bizonyos szabályokon kívüli, vagy a fennálló keretfeltételek kikapuit kihasználó tevékenységekre nyílik lehetőség. E fénykor azonban már a múlté, a jelen lényeges kérdése az új diverzifikációs lehetőségek (pl. web-alapú gazdaság) felé történő elmozdulás mellett az, hogy hogyan lehet úgy a jelenlegi kedvező helyzetet eredményező tényezőket fenntartani, hogy közben a külső testületek, szereplők elvárásainak, előírásainak is többé-kevésbé megfeleljenek.

A Csatorna-szigetek jelenleg kedvezőnek minősíthető pozíciójának további, hosszabb távon történő fenntartásához mindenképpen szükséges a dolgozatban vázolt területek további hatékony menedzselése. Különösen kiemelt problémaként jelentkezik az külső

energiaforrásoktól való függés, és bár az adatok alapján az elmúlt években komoly energiahatékonyság-növekedés figyelhető meg, ezen a területen a későbbiekben is további változásokra van szükség, hogy lehetőség szerint e függő helyzetet lehessen majd mérsékelni.

A szigetek gazdaságtörténetének áttekintéséből kiderül, hogy nem lehet ölbe tett kézzel élvezni a jelenlegi pozíciót, hosszabb távon a gazdasági feltételrendszerek viszonylag gyakran változnak, ahol a változásokra való felkészülésnek és a gazdaság új diverzifikációs lehetőségek felé történő elmozdításának rendkívül fontos szerepe volt a korábbi történeti korokban is, és minden bizonnyal a jövőben sem lesz másként. A Csatorna-szigetek, illetve a Csatorna-szigetekhez hasonló pénzügyi központok számára mindenképpen komoly kihívásként jelentkezik a jelenlegi (nagy?) világgazdasági válság, melynek eredményeképpen a korábban sok esetben csak minimális kontrollal működő globális pénzügyi folyamatok szabályozása, korlátozása történhet meg az egyes folyamatok jobb átláthatóságának, nyomonkövethetőségének, és az egyes érintettek elszámoltathatóságának érdekében. Az új diverzifikációs elmozdulás jelei már most is jól látszanak: Guernsey és Jersey is megindult az E-paradicsomi állapotok felé, és az elkövetkező években is minden bizonnyal fokozott hangsúllyal fog jelentkezni a web-alapú gazdaság további térnyerése a vizsgált két szigetgazdaság esetében.

További lényeges megállapítás, hogy a kis szigetek esetében a fenntarthatósági dimenziók közül a környezetvédelem alapvetően másodlagosnak tekinthető. Így tehát, amikor fenntarthatóságról beszélünk, elsősorban a gazdasági (és egy-egy esetben társadalmi) fenntarthatóságra kell gondolnunk, a környezeti dimenzió, bár nyilvánvalóan fontos lehet, csupán az esetleges erőteljes negatív visszacsatolások hatására kerül elő, illetve abban az esetben, ha van elég plusz erőforrás ezzel a kérdéskörrel foglalkozni. A gazdasági fenntarthatósággal kapcsolatos folyamatok azonban sokkal inkább a rugalmasságról, a hatékony adaptációról, és a piaci rések megtalálásáról szólnak. Az esetek többségében az eredeti ökoszisztémák már eltűntek, vagy az emberi tevékenység nagymértékben átalakította őket, és különösen a kisebb szigetek esetében a növekvő népesség áldozatává estek. Természetesen, különösen a kedvező gazdasági helyzetben lévő szigetek esetében kiemelt fontossággal bírhat a (maradék) szárazföldi és tengeri ökoszisztémák védelme is, ami a Csatorna-szigetek esetében is lényeges prioritásként jelentkezik. Előfordulhat továbbá az is, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatosan egészen érdekes tevékenységek is megfigyelhetők kis szigetekeken: ilyen például a Jersey szigetén 1959 óta működő Durrell Wildlife Conservation Trust is. Bármennyire is indokoltnak tűnhet tehát a Briguglio-i értelemben vett sérülékenység miatt az erős fenntarthatóság a szigetek esetében, a jelen gazdasági, társadalmi keretfeltételek mellett nem tűnik igazán járható útnak, hogy az egyes szigetek egy korábbi, többé-kevésbé önálló és csupán a helyi erőforrásokra épülő gazdasági, társadalmi rendszert hozzanak létre.

A Csatorna-szigetek lokális gazdasági, társadalmi és ökológiai fenntarthatóság megvalósítására tett, elsősorban a helyi közösségek hosszabb távú érdekeit szem előtt tartó kísérleteivel párhuzamosan a globális problémákkal kapcsolatos „érzékenységre” való törekvés is megjelenik, egyrészt azért, mert egyes külső, elsősorban környezeti folyamatokra e gazdaságoknak számottevő hatása vagy befolyása nincsen, másrészt a „szalonképességhez” a különféle témaköröket érintő nemzetközi szerződések, megállapodások, ajánlások betartása is hozzátartozik. Az előbbi külső, hatásait tekintve bizonytalan változások (klímaváltozás, tengerszint-emelkedés) esetében jelenleg leginkább az egyes folyamatok nyomon követése, monitoringja, valamint a felkészülés bizonyos elemei figyelhető meg, a nemzetközi egyezmények betartására irányuló törekvésekig, a szennyezőanyag-kibocsátás határértékeitől kezdve az ENSZ által ajánlott, a fejlődő világba irányuló segélyekig. Ezek egy része az egyébként is alacsony értékek miatt jelenleg különösebb nehézségbe nem ütközik,

ugyanakkor figyelemre méltó mindkét sziget esetében a tengerentúlra irányuló segélyek viszonylag jelentős mértéke.

6. További kutatási irányok

A szigetgazdaságokkal kapcsolatos modellek, elvi megfontolások és egyes esetekben a legjobb gyakorlatok természetesen más területek számára is példaértékűek lehetnek, különösen kisebb, szigetszerű területek gazdasági, társadalmi és ökológiai fenntarthatóságánál lehet leginkább a munka Magyarországon talán kevésbé ismert eredményeit figyelembe venni. Mindezek alapján ilyen kutatási lehetőségként merülhet fel például az európai miniállamok, sajátos politikai földrajzi reliktumok: Andorra, Liechtenstein, Luxemburg, Monaco, San Marino, vagy éppen a Vatikán vizsgálata is. Természetesen ezekben az esetekben e területek „szigetszerűségéből” alapvetően kimarad a tenger (kivéve Monaco esetét, de ebben az esetben sem „tökéletes”, tenger által minden oldalról körülvevett szigetszerű területről van szó), ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a „vízi dimenzió” elhalványulása és a földrajzi fekvésből származó hátrányok jelentős módosulása következik be az elérhetőség, megközelíthetőség ugrásszerű javulásával a tényleges szigetek esetében is. A vázolt modellek és eredmények alapján olyan speciális „anomáliák” mint pl. a Sealandi Hercegséghez hasonló formációk vizsgálatára is lehetőség nyílhat. Maga a hercegség egy, a II. világháborúból származó, az akkori nemzetközi vizeken épült, két vasbeton lábra épített platform, a két lábban elhelyezett különféle rendeltetésű szobákkal, a Temze torkolatától északra, a tengerparttól 10 kilométerre. A hercegséget a mesterséges szigeten a Bates család 1967-ben kiáltotta ki, és némi pereskedés után csak Anglia ismerte el független államként. Gazdaságát tekintve nem meglepő, hogy a „herceg” családi cége a web-alapú gazdaság felé nyitott és elsősorban szerverek üzemeltetéséből tesz szert bevételekre, amelyekre a sziget rozsdásodásának lassítása miatt különösen nagy a jelentősége... Az ilyen típusú anomáliákon túl természetesen további lehetőségek nyílnak szalonképebb, speciális területek, vámszabad területek, szabadkikötők, kereskedelmi zónák különleges helyzetének vizsgálatára is.

A doktori értekezésben vázolt modellek további kontinentális vizsgálatára adhatnak lehetőséget (természetesen ebben az esetben is a tenger mellőzésével) olyan speciális szárazföldi viszonyrendszerek, mint például egy adott település és a településhez csatolt településrészek sajátos viszonyrendszere, vagy éppen részönkormányzatok, településrészi önkormányzatok tevékenységének vizsgálata. Ezekben a sajátos szituációkban tehát magyarországi példák vizsgálatára is nyílhat lehetőség, ahol adott esetben az egyes települések, településrészek sajátos fekvésüknek, földrajzi helyzetüknek és az adott korban és gazdasági, társadalmi szituációban mutatkozó versenyképességi tényezőinek köszönhetően profitálhatnak az „anyatelepülés”, a „nagy testvér” közelségéből. Ezekben az esetekben a politikai-gazdasági függésnek szintén több fokozata különíthető el az intenzív függéstől a szinte teljes önállóságig, és érdekes kérdésként merülhet fel, hogy e településeknek, településrészeknek sikerül-e megtalálni azokat a pontokat, piaci réseket, melynek segítségével hosszabb távon sikeresek lehetnek.

Publikációs jegyzék

- Zádori I. (2004): A tanuláshoz nincsenek határai? In: Tudásmenedzsment, 5. évf., 2. szám, pp. 3-10.
- Zádori I. (2005): SEI Global scenario group által felvázolt jövőforgatókönyvek. In: Tudásmenedzsment, 6. évf., 1. szám, pp. 31-41.
- Zádori I. (2005): Tanulás és fenntartható fejlődés: Az első környezeti nevelési programoktól az ENSZ Nevelés a fenntartható fejlődésért évtizedéig. In: PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyv 2004-2005 IV. kötet, Pécs, PTE KTK, pp. 381-389. (Környezetvédelem, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés c. konferencia előadásai)
- Zádori, I. (2005): Education and sustainable development. „RVP V PRAXI UČITELE VÝCHOVY K OBČANSTVÍ – SE ZAMĚŘENÍM NA POTÍRÁNÍ RASOVÉ A NÁRODNOSTNÍ NESNÁŠENLIVOSTI” Univerzita Palackého v Olomouci Pedagogická fakulta Katedra společenských věd. Miroslav Dopita a Antonín Staněk (eds.) Olomouc, pp. 239-249.
- Zádori I. (2005): Guernsey. In: Tudásmenedzsment, 6. évf., 2. szám, pp. 91-99.
- Zádori, I. (2006): Lifelong learning for sustainability. Proceedings of the 31st EUCEN CONFERENCE Gdynia 18-20 May 2006. Zbigniew Wiśniewski (ed). pp. 103-112.
- Mazzag, E. – Minorics, T. – Zádori, I. (2006): Higher education's role in development processes of South Transdanubian Region, Hungary. University of Opole. Conference on Educational Societies to the Development of the European Culture. Kamień Śląski 21-23 June 2006.
- Zádori I. (2006): Pénzügyi intézmények fenntartható cselekvési lehetőségei. In: Tudásmenedzsment, 7. évf., 2. szám, pp. 12-19.
- Zádori I. (2007): Szigetgazdaságok, sziget-modellek. In: Tudásmenedzsment, 8. évf., 2. szám, pp. 67-78.
- Zádori I. (2007): A Csatorna-szigetek fenntarthatósági dimenzióinak vázlatos áttekintése. In: PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyv 2007, Pécs, PTE KTK, pp. 375-389.
- Zádori I. (2008): Európai szigetek és szigetrégiók: Európa perifériáján? In: Tudásmenedzsment, 9. évf., 1. szám, pp. 12-19.
- Zádori I. (2008): Csatorna-szigetek történetileg változó gazdasági-társadalmi kihívásai. In: Tér és Társadalom, 2008. 2. szám, pp. 203-228.
- Zádori I. (2008): Education Strategies for an Island: example of Guernsey. X. Symposium „Geschichte der Erwachsenenbildung in Zentraleuropa” Regionalisierung-Internationalisierung. Pécs, PTE FEEK, 02 - 05 Oktober 2008
- Zádori I. (2008): Island economies/CSR. Transcontinental Perspectives on Environmental Change. The University of Montana – University of Pecs Joint Conference University of Montana, Missoula, 30-31 October 2008.
- Zádori I. (2009): Paradicsomteremtéstől az adóparadicsomig. In: MK KBH Szakmai Szemle, megjelenés alatt
- Zádori I. (2009): Socio-economic Challenges of the Channel Islands in a historical perspective. In: Island Studies Journal, University of Prince Edward Island, Canada, várható megjelenés: 2009. május